

Szerveshibák

„Nyelvében él a diktatúra” – ez a vélekedés immáron közhellyé vált jeles művek nyomán. Amióta széltebenhosszában idéződhet Illyés Gyula zsarnokságról szóló mondata, mely szerint a zsarnokság ott van még „az édes szó-mámorban” is, „mint légy a borban”; amióta magyarul is közismert az Orwell Óceániájában használatos new speak; amióta a minket aktuálisan körülfogó rendszerekre is értelmezni lehet, amit Victor Klemperer a náci birodalom nyelvéről megírt.

Ez a nevezetes mű éppen Orwell disztópiájának évében, 1984-ben jelent meg magyarul. Amikor a zsarnokság már éppen oszlásnak indult. Annyira, hogy nem sokkal – két évvel – később már az *Egy mondat a zsarnokságról* is belefért a *Menet a ködben* című Illyés-válogatottba.

A Klemperer-kötetet csekély példányszámban adhatta ki a sajátoosan privilegizált helyzetben lévő Tömegkommunikációs Kutatóközpont. A TK folyóiratán, a *JelKépen* kívül csak a zsidó hetilapban, az *Új Életben* írtak róla, és persze ott sem utaltak Klemperer LTI-jének (Lingua Tertii Imperii) általánosabb értelmezhetőségére.

Tavaly jelent meg az új kiadás. (Victor Klemperer: *LTI – A harmadik birodalom nyelve. Egy filológus feljegyzései.* & Kiadó, 2022, 464 o.)

Most már aztán alaposan ki lehet használni az aktualizálás lehetőségét. Persze a rendszerváltás óta nem volt ennek akadálya eddig sem. Például: „»...a szavak lehetnek csi-

petnyi arzénadagok is, észrevétlenül lenyeljük őket... látszólag semmi nincs, de egy idő után a méreg hatása mégis jelentkezik» – írja Klemperer a Harmadik Birodalom nyelvéről szóló elemzésében... és ugyanerre a következtetésre juthatunk George Orwell 1984 című klasszikus művét olvasva is. A Fidesz propagandistái a nyelvi megszállás legváltózatossabb eszközeit vegyítik az új szavak kreálásától, a közbeszéd militarizálásán, a patetikus és a giccses metaforákon keresztül a politikai ellenfél dehumanizálásáig.” (Vásárhelyi Mária, *Mozgó Világ*, 2019/3., 26. o.)

Már a kiadó által jegyzett, névtelen utószó is felhívja a figyelmet a hitlerisztálini nyelvhasználat rokonságára. A *Népszava* rövid könyvismertetője is a szánkba rágja, hogy Klemperer műve „hozzánk is szól, egyfajta kézikönyv a zsarnoki rendszerek nyelvi sémáinak felismeréséhez”. A lap az ismertetővel összekapcsolt egy interjút Parti Nagy Lajossal, aki számára „egyértelmű, hogy a nyelvi gátlástalanságért, a verbális agresszióért túlnyomórészt az felelős, aki leuralja a nyilvánosságot, ez pedig a NER.” „– Literátorként sem díjazza a NER szólásait? Nap nap után halljuk: rezsiharc, békemenet, libernyák, előre menjünk, ne hátra. Talál köztük eredetit, szellemest? – Nem. Többségük faék egyszerűségű, levetett darab a huszadik század diktatúráinak szótárából, a Harmadik Birodalomból vagy a Szovjetunióéból, olykor a magyar létezett szocializmusból. Utóbb

lehet nevetni rajtuk, de nem szellemesek. Tulajdonképpen a maga összetett aljasságában a sorozás képesített el leginkább. Ahogy rava-szul rájátszik az antiszemitizmusra. Tudatos utalással a náci és a nyilas propagandára, miközben lehet for-gatni az ájtatos szemet, hogy huncut, aki rosszra gondol. Meg kell hagyni, a kampányguru, aki a terméket előállít-totta, értette a szakmáját, mint a hó-hér, de hát attól még nem szeretjük.” (Népszava, 2022. március 16.)

Minden egyértelműnek látszik. Amíg nem helyezük el a művet és szerzőjét a változó térben és időben.

Klemperer nem volt szilárd vilá-gnézettel rendelkező ember. Rabbi fia, fiatalon kikeresztelkedett, aztán visszatért az izraelita felekezethez, majd újra megkeresztelkedett. Egy-részt azért, mert zsidóként nem kap-hatott volna professzori állást porosz egyetemen, másrészt mert a felekeze-ti identitásánál sokkal erősebb volt a német identitása, ahhoz pedig a pro-tesztantizmus jobban passzolt. Liberá-lis filológusként, romanistaként élt a Weimari Köztársaságban, a háború után pedig kommunista lett. Akkor, amikor még nem létezett a kommu-nista Németország, amikor Német-ország területén még egy ország sem volt, csak megszállási övezetek. 1946-ban már kommunista párttagként írja meg naplói, jegyzetei alapján ne-vezetes művét.

1946-ban. Amikor még senki nem volt bezárva a szovjet megszállási övezetbe. Amikor még nem kellett egy más témájú könyvben az oro-szok iránti elkötelezettséget tanúsít-ani ahhoz, hogy az a könyv megje-lenhessék. Akkor írta le Klemperer, hogy „ha ketten teszik ugyanazt”, az nem ugyanaz. Igaz, hogy a nyelv

technicizálása, a műszaki kifejezések elszaporodása a társadalomra vonat-koztatva nemcsak a náciizmus, hanem a bolsevizmus nyelvére is jellemző, de a bolsevikok azért gépesítik oly szenvedélyesen az országukat s ab-ból következően a nyelvüket is, „hogy lakóik számára emberhez méltó lé-tet teremtsenek, hogy a nehéz fizikai munkák könnyítésével és a munkát terhelő nyomás mérséklésével meg-adják nekik a szellemi felemelkedés lehetőségét. A műszaki fordulatok gyakorisága az ő nyelvükben tehát éppen az ellenkezőjét bizonyítja an-nak, mint a hitleri Németországban: ezek a szellem felszabadításának esz-közeire utalnak, míg a németben a műszaki fogalmak szükségképpen a szellem szolgálivá tételét jelentik. [...] ... gleichschaltolni és a lélek mérnöke – mindkettő technikai fordulat, a né-met hasonlat a rabszolgaság, az orosz a szabadság felé mutat.”

Mondhatnánk, hogy Klemperer naiv volt és tudatlan. De nem. A nap-lójába már 1945 októberében rögzítet-te, hogy LTI = LQI. Egyenlőségjelet tett a harmadik és a negyedik, a szov-jet birodalom nyelve közé. Szenve-délyesen gyűjtötte a két „birodalom” közötti nyelvi kontinuitás adatait, és persze nem írta meg ezek alapján A negyedik birodalom nyelvét.

Amelyet maga is használt. Azon mondta el az egyetemén a gyászbe-szédet Sztálin halálakor. Kommunis-ta mintaelvtársként dédelgették őt az NDK-ban egészen 1960-ban bekövet-kezett haláláig.

1957-ben bejegyezte a naplójába – amint azt a kiadó utószava idézi –, hogy „rég liberális vagyok, és az ideig-lenesen elfojtott liberalizmusom egy-re inkább áthatol vörös sminkemen”. És hozzát teszi: „Valószínűleg legin-

kább az egoizmusom köt az NDK-hoz. Itt vagyok valaki, itt gazdag vagyok, itt vir doctissimus vagyok.”

De az sem igaz, hogy képmutató titokliberálisként élte végig kommunista álruhában életének a világháború utáni szakaszát. Mert a naplóban az önáltatásnak is nyoma van. Annak is, hogy kapaszkodik a reménybe, hogy a szovjet út a jó irányba visz. Miközben az NSZK a náciizmus útján jár tovább. Klemperer a maga hatalmas nyelvi példatárával, kiemelkedő műveltségével, elemző-képességével, filológiai érzékenységgel a liberális demokráciává váló NSZK nyelvét még szorosabb rokonságban látta a náci birodalom nyelvével, mint a szovjet típusú totalitárius rendszerét.

A *Magyar Nyelvőr* 1954-ben ismerteti Victor Klemperernek a *Deutschunterricht* című pedagógiai folyóiratban közölt tanulmányát, mely szerint: „Kelet- és Nyugat-Németország között, noha ezek egyelőre még csak stiláris jellegűek, máris nyelvi különbségek vannak alakulóban. Jelentősebb a különbség a szókincsben, hiszen Keleten lényegében felszámolták a Harmadik Birodalom nyelvét, Nyugaton pedig virágzik.”

Végül is ő maga cáfolja, hogy a nyelv önmagában is jelzi és meghatározza a rendszer lényegét. Hiszen: „ha ketten teszik ugyanazt...”.

Klemperer könyve az NDK-ban huszonegy kiadást ért meg és 250 ezer példányban fogyott el. Sokkal népszerűbb volt, mint az NSZK-ban, ahol csak jóval a szerző halála után adták ki, 1966-ban, és hosszú ideig tartott, amíg elismerték jelentőségét. A kiadói utószóban és például Papp Kornélia a *Múlt és Jövő* 2014/1–2. számában megjelent tanulmányában

is azt olvassuk, hogy az NDK-ban azért volt olyan népszerű Klemperer műve, azért vált kultikus olvasmányá, mert Szovjet-Németország polgárai felismerték benne a diktatúrájuk nyelvét.

De hát az NDK vezetői mégsem lehettek sokkal hülyébbek a polgárainál. Nem került volna a mű és a szerző a kivételesen támogatottak kategóriájába, ha nem gondolták volna azt, hogy *A harmadik birodalom nyelve* inkább szól mellettük, mint ellenük. Inkább használ nekik, mint árt. Inkább szól az általuk meghatározott jelen mellett a múlt ellenében, mint a jelen ellen a múlt példájával.

Úgy látszik, Magyarországon ebben nem bíztak. Hiába volt a mű az NDK-ban olyan népszerű, hiába nem lett volna semmiféle nemzetközi politikai akadálya a magyar kiadásnak, mégsem jelenhetett meg a rendszer bomlásáig.

Nem is nagyon emlegették. Az új debreceni irodalmi folyóirat, a *Magyarok* első évfolyamában, 1949-ben, a diktatúra kiépülése előtti utolsó pillanatban Nádor György még ír róla azzal, hogy „a mese rólunk is szól”. De hogyan szól? „Klemperer könyvére és érdekes felismeréseire érdemes felfigyelnünk, mert ha jól odafigyelünk, rájövünk arra, hogy »a mese rólunk is szól«. Igaz, hogy a »talajgyöker« és az ehhez hasonló nyelvpusztító kísérletek nálunk mindig örültek és hóborosok csodabogarainak számítottak. De a magyar nyelv és gondolkodás elszegényítése és kificamítása nem a »nemzetvezető«-vel kezdődik, hanem 25 éven át lankadatlan szorgalommal folyt. Elég, ha arra gondolunk, hogy például a hazafiság, nemzeti gondolat vagy demokrácia fogalmainak, milyen karikatúrái éltek a káros pro-

paganda következtében a nép köztudatában. Milyen rossz csengése volt a sajtóban a demokrácia, szocializmus stb. szavaknak és fogalmaknak, s a hazafiság fogalmához mennyi hozzá nem tartozó, sovíniszta, kardcsörtető sallang keveredett.”

Mint látjuk, Klemperer művének felhasználási lehetőségei igen sokirányúak. Meg fogjuk érni, hogy a NER-nyelv mesterei a liberális „PC-diktatúra”, a woke culture, a cancel culture „totalitárius nyelvében” fogják felfedezni az LTI jelenét, és ezt fogják Klemperertől vett idézetekkel alátámasztani.

És akkor még nem beszéltünk arról, miként lehet felhasználni mindazt, amit Klemperer a cionizmus és a nácizmus nyelvi rokonságáról, a német romantikába lenyúló közös gyökérzetéről ír.

Az olvasó eltöprenghet, milyen sokfelé ágaznak a nácizmus és a náci nyelv karakterjegyei. Sok minden, ami a nácizmusra igaz – sok mindenre igaz. És mindenre másképp. Másképp is.

Vegyük például a szerves jelzõt.

A náci főideológus, Alfred Rosenberg szerint a hivatásos főideológusokkal az a baj, hogy „tisztán logikai úton nyomoznak”, és eltávolodnak a „szerves valóságtól”, az egészséges értelem axiómáitól, amiket nem kell logikai úton kinyomozni, mert eleve adottak egy faj eredendő tudásában, ami már annak mítoszaiban is megtestesül.

A „szerves” jelző ily módon a náci nyelv „szerves” elemévé vált. Ez a „szerves” elem remek NER-ellenes fölhasználási lehetőséget kínál. Rá lehet mutatni, hogy ennek „szerves” folytatása Orbán emlékezetes kötcsei beszéde, amelynek az volt a

lényegi mondandója, hogy egy centrális politikai erőtér uralma alatt megszűnnek a viták a fontos nemzeti ügyek körül, mert azokban természetes véleményegység van a nemzethez valóban kötődő, valóban nemzeti módon gondolkodó emberek körében. Ehhez „szervesen” hozzá lehet kötni a „hivatásos filozófusok” elleni hajsztát, rágalomhadjáratot a NER berendezkedésének folyamatában.

Csakhogy a „szerves” jelző kiemelt és pozitív elemként ott van a politikai-világnézeti színkép számos pontján. Az ugrásokat elkerülő szerves fejlődés a konzervatívok vezéreszméje. A társadalom szerves mozgásához, a paraszti, népi élet szervességéhez kapcsolódnak a népiek, a harmadik utasok, a kispolgári szocialisták. A szerves lét, a természet áll az ökopolitika centrumában. Még a liberális demokrácia honi hívei is azért irigyelték a nyugati társadalmakat, mert ott szervesen fejlődött ki a liberális demokrácia, és az a szerves út mennyivel jobb, mint amire mi itt a minduntalan megszakított, a szerves fejlődésből kiragadott történelmi utunkon rákényszerülünk. A nacionalizmus minden fajtájában

Victor Klemperer: A Harmadik Birodalom nyelve – Egy filológus feljegyzései. & Kiadó, 2022. 4950 forint.

uralkodik a szerves nemzeti fejlődés képzete, miközben a történelem a 19. századig egyáltalán nem nemzeti ke-
retek között zajlott.

Alighanem a kommunizmus az egyetlen világnézet, amely a szerves fejlődéssel való szakítást, annak forradalmi megtörését hirdette – a természet legyőzésének céljával együtt.

A párhuzamok felszínes, aktuális politikai érdekek által vezérelt kihasználása eltakarja előlünk a sokkal mélyebb és szélesebb összefüggéseket. A „szerves” esetében azt a kétértelmű viszonyt, ami az emberi társadalmat a szerves léthez köti, amelyen egyszerre áll a maga egészében belül és kívül. Amit a nyelv a legszemléletesebben fejez ki azzal, hogy az emberi élet mesterséges alakítását legmarkánsabban jelző szavakat, a szervezést, a szervezetet, az állam részét képező szerveket a szervessel, az élőlények szerveivel, szervezeteivel egy csoportban képezi. Magyarul, németül, angolul, eszperantóul, franciául és bizonyára még sok nyelven, amelyekből ennyit sem ismerek.

Victor Klemperer rühellte a náci-
lanítás fogalmát, remélte, hogy nem-
sokára kihal, de könyve írásakor a
használatát és a gyakorlását még
igen fontosnak tartotta, mert lépten-
nyomon tapasztalta, hogy a felszaba-
dult/megszállt országban „mennyire
ragaszkodnak a náciizmus gondolko-
dás módjához” még a becsületes, jóhi-
szemű fiatalok is.

A Drezdai Népfőiskola esti gimnáziumában szerzett tapasztalataira hivatkozik, ahol az Erich Honecker vezette kommunista, antifasiszta Freie Deutsche Jugend (FDJ) keretében folyó vitákon ez hangzott el: „Minden egyes alkalommal, amikor a kultúra, a humanizmus és a demokrácia értel-

méről beszélgettünk, és nekem épp kezdett az a benyomásom támadni, hogy már lőn világosság, már kezdnek tisztulni a jó szándékú fejek, akkor valaki óhatatlanul odavetett valamit a hősiesség magatartásáról, heroikus ellenállásról, vagy csak úgy magáról a heroizmusról. És abban a pillanatban, ahogy ez a fogalom szóba került, minden világosság eltűnt, és ismét mélyen benne voltunk a náciizmus ködében. És nem csupán a fiatal emberek, akik éppen hogy visszatértek a harctérről vagy a fogságból, és akikről alig vettek tudomást, nem hogy ünnepték volna őket, de még a lányok is, akik semmiféle katonai szolgálatot nem teljesítettek, telítve voltak a hősiesség kétes felfogásával. Egyetlen dologban azonban teljes mértékben egyetértettünk: lehetetlen valóban egészséges viszonyt kialakítani a humanizmussal, a kultúrával és a demokráciával, ha az ember ugyanúgy gondolkodik vagy képzeleg a hősiességről, mint korábban.”

Miről van itt szó? Egyetértetek abban, hogy a hősiességről nem lehet úgy gondolkodni, mint a náciizmus alatt, mégis benne vannak „mélyen a náciizmus ködében”, amikor ez a fogalom szóba kerül. Ezek szerint nem kell a hősiességről náciul gondolkodniuk azoknak a fiataloknak ahhoz, hogy a náci gondolkodásmódhoz ragaszkodjanak, még egy kommunista, antifasiszta szervezet keretében is.

Akkor hát mit jelent ez a ragaszkodás? Mást aligha jelenthet, minthogy a hazájuk védelmének tudatában harcoló és borzalmas dolgokon átment fiatal emberek és a hátszországban alkalmasint szintén szörnyűségeket átélő lányok, halálos, sérült, megviselt áldozatokkal a családjukban, úgy vélekednek, hogy a hős akkor is hős, ha

rossz ügyért harcolt, és akkor is, ha nem azonosul azzal.

Ehhez vegyünk hozzá két esetet Klemperer történetei közül. Légiria-dó alatt a körzeti állatorvos a háború utolsó időszakában lelkesen mesél a csodafegyverről, amelyet pillanatokon belül bevetnek, és majd megfordítja a háború menetét. Klempererrel ellentétben Hansot, a falkenau patikust, aki élete veszélyeztetésével bújtatta a Klemperer házaspárt, egyáltalán nem zavarja az állatorvos hite a csodafegyverben és a Harmadik Birodalom végső győzelmében: „Nagyon rendes fickó, bizonyára hallott beszélni erről a fegyverről, és miért is ne lehetne benne valami igazság? És miért is ne vigasztalódhatnának ilyesmivel az emberek?” Ad analogiam: miért ne vigasztalódhatnának a fiatalok azzal, hogy legalább hősök voltak ők, illetve elvesztett, tönkretett szeretteik?

Hans egyik náciellenes barátja azt írja Hamburgból: „a helyzet teljes reménytelensége ellenére is hinni kell a fordulatban, a csodában, mert lehetetlen, hogy a mi kultúránkat és idealizmusunkat a világ egyesített materializmusa le tudná győzni!” Klemperer erre így reagál: „Nem gondolod, hogy a barátod igencsak megszemenően egyetért a jelenlegi Németországgal? Mert hiszen a Hitler szorult helyzetét megváltoztató fordulatban reménykedik, a »fordulat« (Wende) pedig a hitlerizmus egyik kedvelt műszava...”.

Hogy a hősiesség értékmentes érték, amely független a céltól, amelynek a hős az eszköze, valóban nagyon veszélyes, értéknihilista felfogás. És összefügg azzal a balhittel, hogy a „mieink” győzelme is értékmentes érték, a veresége pedig értékmentes tragédia. Ez a meggyőződés bármely

rossz támogatását megengedi, megköveteli a náciizmusig bezárólag.

Klemperernek idáig igaza lenne, ha nem menne tovább. És nem azonosítaná ennek a felfogásnak a képviselőit azzal a céllal és ideológiával, amelytől függetlenül tartják hősnek, akit annak tartanak, és amelytől függetlenül remélik az „övéik” győzelmét.

Márpedig: aki nem náci, az nem náci. Pont. És akit lenáciznak, noha tudja magáról, hogy nem az, nem fog elfogadni semmilyen igazságot attól, aki őt lenácizza.

A rendszerváltás utáni években élénk vita folyt arról, hogy hősök-e a második világháborúban a náci birodalom szövetségeseiként harcoló magyar katonák. Ez a vita politikai harcok részévé vált, mivel Antall József és tábora határozottan és demonstratívan azt az álláspontot képviselte, hogy igen. Antall József maga, a táborának és a vele egyetértőknek a többsége nem azonosult a szövetségesekek ellen harcolók céljaival és nézeteivel, viszont ez a többség is egyértelműen negatív történelmi fejleménynek tartotta a magyar hadsereg, tehát a náci Németország vezette tömb vereségét és a szövetségesekek győzelmét.

Nagyon nehéz volt ezt a vérszesen hamis álláspontot a vele azonosulók többségének hamis és igaztalan minősítésétől elválasztani. Ezzel akkor nem is vesződött szinte senki. Azóta sem. Miként a maga helyén és idejében Klemperer sem.

A megalapozott és a megalapozatlan kritika összefolyik, és ezáltal hatástalanná válik. Legalábbis a kritikával megcélzottak körében. Viszont az is igaz, hogy a pontosan kimért, differenciált kritika nem elég egyszerű, és azért nem elég hatásos.

Nehéz dolog ez.